

V jakých podobách promlouvá pravda a jaké podoby může mít vítězství pravdy [2000]

Škola Aria, Bohosudov 27. 8. 2000, 10.00 hod.

01

Formulace tématu – neřecká. Závislost evropského myšlení na Řecku, ale vliv hebrejského myšlení, prostředkovaný křesťanstvím. Řecký vynález pojmů a pojmovosti: skutečně poznávat můžeme jen to, co známe, tj. co dokážeme odlišit od jiných možných předmětů. Ale: víme dobře, co to je pravda?

02

O pravdě a pravdivosti věděl a také mluvil archaický člověk už dávno. S vynálezem pojmů se však objevila jistá nesnáze: pravdivé může být leccos, ale dokážeme pojmově vymežit, co umožňuje a zakládá samu pravdivost všeho pravdivého? Řeční filosofové byli před tuto otázku postaveni velmi brzo. Přidržíme se však klasických formulací dvou největších starořeckých myslitelů, totiž Platóna a Aristotela.

03

V *Kratylovi* (3) čteme formulaci, že pravdivá řeč říká věci, jak jsou; v *Politeii* (135) zase, že představovatí si to, co jest, je mítí pravdu; a v *Sofistovi* (77), že řeč pravdivá vypovídá něco jsoucího, jak to jest. Pro Aristotela (*Metaf.* 242) je pravdou, řekneme-li, že jsoucí jest a že nejsoucí není. Tyto výměry vešly pak v evropské tradici do té míry do obecného povědomí, že naprostá většina filosoficky neškolených lidí by dodnes s nimi projevila souhlas, podobně jako s nejrozšířenější definicí, která nabyla převahy zejména ve středověku a kterou označujeme jak „adekvační“: pravda je souhlas myšlení (či rozumu) se skutečností (s věcí). Zajisté, většina z vás už by dovedla říci celou řadu námitek, protože o tom už leccos slyšela nebo četla.

04

Mezi studenty filosofie je asi dost známá Heideggerova námitka v přednášce *O pravdě a bytí* (*Vom Wesen der Wahrheit*), která vyšla po prvé v češtině před 30 lety. Mezi myšlenkou a „věcí“ (tj. jejím předmětem) není přece shoda ani podoba možná: pětimarka je kulatá, kovová a lze za ni něco koupit, zatímco myšlenka pětimarky není ani kulatá, ani kovová, a nikdo vám za ni nic neprodá. S tím nelze nesouhlasit, pokud nezačneme pečlivě dělat rozdíl mezi dvojím předmětem, k němuž se myšlenka pětimarky vztahuje; ale to nyní necháme také stranou. Vráťme se k onomu starému výměru z Platóna, totiž že pravdivá řeč říká věci, jak jsou, nebo že pravdivá řeč vypovídá něco jsoucího, jak to jest. Nejde tedy o to, aby se naše výpověď podobala tomu, o čem vypovídáme, ale aby o tom, co jest, vypovídala tak, jak to jest.

05

Zase s tím bude většina lidí (v Evropě atd.) souhlasit. A opět necháme stranou jinak dost závažný problém, jak dosáhnout toho, aby naše výpověď o jsoucím vypovídala, jak to vskutku jest. Podíváme se z větší blízkosti na to slůvko „jest“ a „jsoucí“. Staří řeční myslitelé ovlivnili celou naši evropskou myšlenkovou tradici něčím, co snad vypadá jako naprostá samozřejmost, ale co samozřejmé vůbec není, ba co je zvláštním způsobem fatálně mylné: je to nevyslovený, ale pevný a dlouho nezpochybňovaný předpoklad, že pravda resp. pravdivá výpověď se musí řídit, spravovat tím, co jest. Aristotelés, který si vysoce cenil Démokrita, ovšem věděl, že ten spolu s Leukippem považoval za jsoucí také nicotu, přesněji „prázdnost“. Snad právě proto rozšířil výměr pravdy tak, aby mohla platit nejen o jsoucím, nýbrž také o nejsoucím: pravdivá je taková výpověď, která o jsoucím říká, že jest, a o nejsoucím, že není. (To ostatně najdeme již u některých presokratiků.) Jsoucnost „prázdnosti“ se pak stává speciálním problémem. Jedna stránka věci však tu zůstává: pravda se musí řídit tím, co jest a jaké to jest. Poslední normou každého pravdivého tvrzení je jsoucí, daná skutečnost.

06

Naše téma je ovšem formulováno tak, že předpokládá jakési „promlouvání“ pravdy, a dokonce její „vítězí“. Jestliže normou pravdy je jsoucí, pak jediná přijatelná forma promlouvání pravdy je ta, která svým prostřednictvím nechá „promlouvat“ samo toto jsoucí: pravda promlouvá tehdy a jenom tehdy, když skrze ni promlouvá to, co jest. Pravda k tomu promlouvání jsoucího nesmí nic přidávat, a nesmí od něho ani nic ubírat. Pravda je zkrátka tam, kde slovo má samo jsoucno a pouze jsoucno. A to dále znamená, že pravda vítězí tam a pouze tam, kde se stává vítězem toto jsoucno, že jest a jak jest. Byl by to však divný způsob vypovídání, kdybychom o tom, co jest, měli říci, že vítězí tím, že jest a jak jest. – Heidegger ještě v našem století mluvil o „pravdě jsoucna“, podobně jako mnozí jiní filosofové (mnozí jej v tom následovali). V tradiční metafyzice se dokonalé jsoucno nemění; neproměnnost je vrcholem jsoucnosti. Dokonalé je také jen to jsoucno, které je samo sebou (per se) a není na ničem závislé. Vítěz je však nutně závislý na poraženém – bez něho by nebyl vítězem.

07

Uvedu vám nyní skutečný zdroj oné naším tématem zpřítomňované myšlenky, že pravda může „oslovovat“ a „vítězit“. Tento druhý zdroj je řecký a tedy původně nefilosofický (neboť filosofie je řecký vynález). Nebudeme ani zde hledat nejstarší kořeny a vybereme si text, který pochází nejspíš z posledního, tedy „prvního“ století před Kristem a je tedy už vystaven řeckému vlivu, ale je zjevně předkřesťanský. Jde o kratochvilnou historku (podle Kralických „pohádku“) ze 3. a 4. kapitoly tzv. 3. Ezdráše – myslím, že jsem vám už o tom jednou něco říkal. 3,12: „nejsilnější jsou ženy, ale nade vším vítězí pravda“. – 4,35: „velikát jest tedy pravda, a nejsilnější nade všecko“. – 4,38: „pravda zůstává a rozmáhá se na věky, živa jest, pravím, a zmocňuje se (= stává se stále mocnější) na věky věků“, 4,39: „takže všickni libují sobě skutky její“. 4,40: „Není zajisté nic v soudu jejím nepravého, ale ona jest síla, království, moc a velebnost všech věků. Požehnanýť jest Bůh Pravdy.“

08

Tady vidíme zřetelně obrovské rozdíly oproti řecké filosofii. Předně má zcela základní důležitost, že pravda se tu děje, je aktivní a dokonce je živá. Pravda postupuje, dělá pokroky, stává se stále mocnější „sílu“, ovšem silou nikoli „hrubou“, nýbrž velebnou (= hodnou velebení), rozmáhá se, a to neustále, po dlouhé věky – což znamená, že není neměnná, ale roste jako rostlina (Ježíš přirovnává nové království – BASILEIA – které zvěstuje svým poselstvím, také k rostlině, např. k vyklíčenému semenu hořčice). Věky – dnes bychom řekli: dějiny – mají v Pravdě (a jenom v Pravdě) svou velebnost (a slávu). A Pravda je a nerozlučně spojena se soudem, rozsuzováním a rozhodováním o tom, co je pravé a co ne. A právě v tom, že Pravda soudí dějiny (věky), ale není jejich produktem, a není na nich ani jinak závislá, je její svrchovanost, totiž to, že je silnější, mocnější než cokoliv jiného, že je „silnější nade všecko“. A to nás vede k druhému bodu.

09

Když srovnáváme sílu nebo moc nějakého člověka, nějakého státu, nějaké koncepce či programu apod., vždycky takového člověka porovnáváme s jiným člověkem, stát s jiným státem, koncepci s jinými koncepcemi, program s jinými programy. Ale když v 3. Ezdrášovi čteme, že pravda je silnější nade všecko a právě proto že vítězí nade vším, nejde už o srovnávání. Prosté počty nás přece ujistí, že kdyby pravda byla nejmocnější věcí v tomto světě věcí, stačí k ní přidat jakoukoli další mocnou věc a dostaneme něco, co je mocnější než pravda. Domyslíme-li to, musíme nahlédnout, že Pravda je mocnější v jakémsi jiném smyslu, v jiném řádu, takže k ní nic dalšího přidat nelze. (Rádl např. říká, že pravda – a myslí tím nějakou lidskou formulaci pravdy -, která je vnější mocí, násilím vnucována lidem, stává se lží. Jiná moc než moc přesvědčující pravdy [Pravdy] znamená tedy pro Pravdu oslabení, nikoliv posílení její moci.)

10

Platón nechává v jednom z dialogů Sókrata položit otázku obrovského významu, když jde o správné pochopení toho, co je vlastně zbožné. Sókratés se táže: je zbožné proto zbožné, že to chtějí bozi, anebo to bozi chtějí, protože to je zbožné? Tu otázku můžeme přeformulovat pro svou potřebu takto:

je Pravda proto Pravdou, že tak chce Bůh, anebo to tak chce Bůh, protože to je Pravda? A právě ve čtvrté kapitole 3. Ezdráše na to najdeme odpověď, jsme-li dost pozorní: ve 40. verši, který jsme už citovali, je nakonec větička: Požehnaný jest Bůh pravdy. Ne tedy pravda boží, ale Bůh pravdy. Dějiny náboženství svědčí o tom, že na světě bývalo a ještě dodnes je mnoho nejrůznějších „bohů“. Který však je ten pravý? A zbožný žid, který upravoval původně asi řeckou kratochvilnou historiku oněmi dodatky o Pravidě, odpovídá na tuto otázku jednoznačně: pravý Bůh je ten, který může být charakterizován jako Bůh Pravdy. Jinak řečeno, je to Pravda, která rozhoduje o tom, který Bůh jen ten pravý Bůh. Teprve ve světle Pravdy se všechno, i boží, ukáží v pravém světle. Mohli bychom také říci, že ten vsutku pravý Bůh je Pravda sama – a nikdo jiný ani nic jiného.

11

Teprve nyní se můžeme vrátit k vlastnímu tématu našeho uvažování. Teprve nyní můžeme mít za to, že jsme kriticky odstranili předsudky, jimiž nás staří řečtí myslitelé zatížili na dlouhá staletí. Má-li Pravda být mocnější nade všechno, tj. nade všechna jsoucna i nad celý úhrn všech jsoucen, sama nesmí být žádným jsoucnem, tj. nesmí být součástí univerza jsoucen, nesmí být „jsoucí“. Co je však mocnější než všechna jsoucna, a samo přitom není jsoucí? Co není jsoucí, a přesto je mocnější než všechno jsoucí, a vítězí i nad tím nejmocnějším jsoucím? Odpověď je vlastně prostá, ale je tak základní, že není snadné si ji v myšlenkách plně zpřítomnit, dokud to není vysloveno. Každé, i nejmocnější jsoucno přece dříve nebo později pomíjí. (To však není nic samozřejmého: již první řečtí filosofové usilovali o myšlenkové uchopení toho, co je „to skutečně jsoucí“, co je ta „pravá skutečnost“, pravá, protože bez počátku, beze proměny a bez konce. To byl velký omyl, jak dnes víme.) Pravda však nepomíjí nikoli proto, že je neměnným jsoucnem, nýbrž protože to není vůbec žádné jsoucno. To by však nestačilo. O leccem můžeme platně tvrdit, že to není jsoucno; to není ještě záruka svrchovanosti ani vítězení „na všechny věky“. Rozhodující je, že tato nejsoucí Pravda vždy znovu přichází. Ale protože k její nepomíjející charakteristice náleží to, že není jsoucnem, má to jeden vysoce závažný důsledek.

12

Má-li pravda „po věky“, tj. v dějinách vítězit, musí se tak dít alespoň dočasně v nějaké spjatosti s některými jsoucnými, ne však se všemi jsoucnými, nýbrž právě proti nim, proti většině z nich. Řečeno civilněji a srozumitelněji: Pravda může vítězit jen tak, že se uprostřed světa jsoucen něco stane, že se něco děje, co onomu vítězení částečně a dočasně, právě jen v dané chvíli a dané situaci, napomůže. Jinak řečeno – s Rádlem – že se najde rytíř, ochotný za Pravdu bojovat. To by však bylo příliš antropické. Je-li Pravda mocnější než všechno jsoucí, je nutně také mocnější než příroda než Slunce, planety a Měsíc, než všechny hvězdy. Ale zároveň platí, že se tyto přírodní skutečnosti také podřizují vládě Pravdy. Ve 4. kapitole také čteme o tom, že Země je veliká, a že nebe je vysoké, a Slunce v běhu rychlé (v. 34), aby nám pak byla adresována otázka: Zdalíž není veliký ten, kdož to činí? A hned také dostáváme odpověď: Velikáť jest tedy Pravda, a nejsilnější nade všecko. (v. 35) Tady ovšem nesmíme myslet na Zemi, Slunce, nebesa atd. jako na produkt stvořitelství moci Pravdy, jak tomu jsme nakloněni pod tlakem evropských tradic, ale najdeme tu jasné znamení, že to jsou tyto skutečnosti samy, které Pravdu respektují (v. 36): *Nebo země pravdu vyzývá, nebe také jí dobrořečí, a všickni skutkové se před ní pohybují a třesou, aniž jest co při ní nepravého.* Vidíte, jak jsou přesně vážena slova: veškerá jsoucna se k Pravidě vztahují, všechny pohyby a proměny se dějí před Pravdou, ale jen v Pravidě samé není nic nepravého, nikoli ve světě jsoucen.

13

A nyní dovolte jeden zdánlivě divoký skok do doby husitské, tedy asi o půl druhého tisíciletí pozdější. Do husitských Čech přišel viklefovec, utečenec z Anglie, ohrožený jako heretik a stíhaný v mnoha zemích Evropy, dovedný vyjednaváč a řečník, v jedné době vysoký husitský diplomat, totiž Petr Payne, řečený Engliš. Je to uznávaně významná a také velmi zajímavá postava, ale vzhledem k malé filosofické přípravě našich historiků postava v některých směrech nedocenená. Já tu chci připomenout jeho slavnou řeč k uherskému králi Zikmundovi, který měl své hlavní sídlo v dnešní Bratislavě. Tam se k němu vydalo husitské poselstvo, aby s ním projednalo podmínky, za kterých by ho Češi byli ochotni

zvolit za českého krále. Husité sami a zejména Petr Payne to asi neměli v úmyslu dovést k úspěšnému konci, jak je zřejmé z velmi tvrdých formulací oné řeči, která se zachovala a kterou v jejím latinském znění vydal hned po válce v Táboře F. M. Bartoš a v českém překladu ji zařadil do své pozdější knížky o Paynovi. Petr Payne se ovšem v rétorickém nadšení dopouští četných omylů a přehmatů, které musíme vidět a nepřehlédnout. Ale najdeme tam řadu formulací, které zřetelně svědčí o tom, jak odkaz izraelských proroků ještě po mnohých staletích odolává obrovskému intelektuálnímu tlaku řecké metafyziky a vede sice filosoficky a theologicky vzdělaného Angličana, leč mnoha pouty spjatého se středověkou recepcí Aristotela, k formulacím, schopných nás dodnes a možná právě dnes – oslovit a inspirovat.

14

(čtení pasáží s Paynovy řeči k Zikmundovi)

15

Překvapující je tedy zejména, že vedle různých vítězství nad mocnějším vojskem, nad králi, nad faraonem atd. jsou jako „vítězství“ uváděny události, které vypadají naprosto zřejmě jako prohry. Začíná to již u synů Adamových a Eviných: Pravda je prý to, co v Abelovi, který přinášel pravou oběť, zvítězilo nad krutým Kainem. Téměř šokující je Paynovo prohlášení, že Pravda v Jakobovi (tj. skrze Jakoba) svedla boj s Bohem a způsobila neuvěřitelnou věc, poněvadž v zápase přemohla Boha. Pravda podle něho sestoupila do Josefova žaláře, a přepevně stála na straně Jeremiášově proti kněžím, na straně Micheášově proti prorokům Baalovým, a vůbec na straně všech proroků, kolik jich zahubilo nepoctivé a hříšné pokolení kněží. A nakonec Pravda sama triumfovala v samotném Kristu a v blahorečených apoštolech bojovala proti celému světu. Pravda sídlila a sídlí v mučednicích, pannách, dětech a ostatních ponížených, zná, co vše mohou způsobit muka, co dovedou tyranové, jak může zuřit a ničit jejich bezmezný hněv; ví, jak dovede mučit oheň, meč, odporný žalář, mučící hák a bodec, hlad, provaz, pouto a smyčka, kyj, hůl, ztráta majetku, krajní chudoba, a jak může na člověk dopadnouti dokonalá špatnost. To všechno z vlastní zkušenosti poznala osvědčená, vítězná pravda, která dovede statečněji snášet víc, než může naložit drsná špatnost, a ještě se tyčit nade všemi mukami a nebezpečími s jasnou a veselou tváří a být spokojená a smát se uprostřed mučitelů, ať je jich sebevíc. A Payne uzavírá: „Nezdá se vám, že pravda vskutku vítězí nade vším a vše přemáhá?“

16

Žádné vítězství v dějinách nelze považovat za vítězství Pravdy, dokud se sama Pravda k němu nepřihlásí. A naopak žádná prohra není definitivní, pokud se Pravda nerozhodne použít této prohry jako způsobu, jímž ona sama vítězí. V dějinách jistě jde o Pravdu a o její vítězství, ale nejsou to dějiny, které rozhodují o pravdě, nýbrž Pravda, která soudí dějiny a rozhoduje o nich. Každé uskutečnění pravdy, každé její prosazení a vítězství se musí ukázat ve své pravé podobě tak, že se postaví do světla Pravdy. A to právě znamená, že žádné vítězství Pravdy není definitivní, a že naopak každé takové vítězství se může posléze Pravdě odcizit. Analýza je vždy nutná! Ale vždy se také sama musí ochotně postavit do světla Pravdy, neboť opět to je Pravda, která se může k takové analýze přiznat – anebo naopak je ukázat jako chybnou.